

ДВА ПРОЕКТА НА МУЗЕЯ НА ТЕКСТИЛНАТА ИНДУСТРИЯ В СЛИВЕН, НАСОЧЕНИ КЪМ ПРОУЧВАНЕ, ПОПУЛЯРИЗИРАНЕ И СЪВРЕМЕННО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТРАДИЦИОННИ ТЕКСТИЛНИ ПРАКТИКИ

Тони Димитрова

Национален политехнически музей - Музей на текстилната индустрия,
Сливен, пл. Стоил войвода 3, 8800 Сливен, България
e-mail: dimitrovatoni@abv.bg

РЕЗЮМЕ

Два от проектите на Музея на текстилната индустрия в Сливен, подкрепени от Национален фонд "Култура", са свързани с проучване, популяризиране, възстановяване и съвременно интерпретиране на някои традиционни текстилни практики като част от нематериалното ни културно наследство. Единият от тях, успешно реализиран през 2016-2017г., е "Багрене от природата - традиции и наука", другият, активен към момента, е наречен "Вариации в синьо".

Дейностите по проект "Багрене от природата - традиции и наука" са насочени към изследване, описване, систематизиране и обобщаване на знания за природата и традициите, свързани с текстилното багрене в миналото. Основна цел е проучване на боядисването с растителни природни багрила, възстановяване на тази практика и предлагане на някои идеи за съвременно приложение. Проектът е ориентиран основно към младежката аудитория.

"Вариации в синьо" се фокусира върху две традиционни приложни практики - боядисване с индиго и ръчно текстилно печатане, като изследва самостоятелното им битуване и общото им проявление с проекция в синята котленска престилка като част от женската "цариградска" носия.

Двата проекта имат сходни характеристики: привличане на различни по възраст и нагласи участници в проектните дейности, обединяване усилията на специалисти от разнородни области на познанието и изкуството за консултиране и пряко участие в проекта, прилагане на разнообразни подходи при постигане на поставените цели, създаване на видими форми на нематериалното наследство, оформяне на завършен материален продукт, популяризиране пред широка публика, предлагане на някои идеи за съвременно интерпретиране и формиране на база за обогатяване и разнообразяване музейните активности.

Ключови думи: традиционен текстил, растителни багрила, индиго, щампа, текстилно печатане

TWO PROJECTS OF THE MUSEUM OF THE TEXTILE INDUSTRY IN SLIVEN, TARGETED TO RESEARCH, PROMOTION AND CONTEMPORARY PRESENTATION OF TRADITIONAL TEXTILE PRACTICES

Toni Dimitrova

National Polytechnic Museum - Museum of Textile Industry,
Sliven, Stoil voivoda 3, 8800 Sliven, Bulgaria
e-mail: dimitrovatoni@abv.bg

ABSTRACT

Two of the projects of the Museum of Textile Industry in Sliven, supported by the National Culture Fund, are related to the research, popularization, reconstruction and contemporary interpretation of some traditional textile practices as part of our intangible cultural heritage. One of them, successfully implemented in 2016-2017, is "Dyeing from Nature - Traditions and Science" the other currently active is called "Variations in Blue".

The activities of the Project "Dyeing from Nature - Traditions and Science" are aimed at exploring, describing, systematizing and generalizing knowledge about the nature and traditions of textile dyeing in the past. The main purpose is to research the dyeing of plant natural dyes, to restore this practice and to offer some ideas for modern application. The project focuses mainly on the youth audience.

"Variations in Blue" focuses on two traditional practices - indigo dyeing and hand-made textile printing, exploring their individual beating and their joint appearance with a projection in the blue Kotel apron as part of the women's costume.

Both projects have similar characteristics: attracting different age and attitude participants in project activities, unification the efforts of specialists from different fields of knowledge and the art for consulting and direct participation in the project, implementing different methods to realization the purposes, creating visible forms of intangible heritage, shaping a finished material product, popularizing the general public, offering some ideas for contemporary interpretation and forming a basis for enrichment and diversification museum activities.

Keywords: *traditional textiles, dyes from plants, indigo, stamps, textile printing*

УВОД

Два от проектите на Музея на текстилната индустрия в Сливен са фокусирани върху изследване на някои традиционни текстилни практики, които са част от регионалната местна култура и са свързани със знанията за природата, обичаите, бита и тяхното практическо приложение. Основна цел е проучването на текстилното багрене с растителни багрила, в частност багренето с индиго, и ръчното текстилно печатане - директен печат и печатане с резерва,

както и реконструкция на тези текстилни техники и предлагане на възможности за съвременна интерпретация. Чрез демонстриране и възстановяване на тези практики и последващо включване в музейните активности се цели популяризиране на тази част от нематериалното културно наследство пред възможно най-широка аудитория. От особено значение е приобщаването на младежката публика чрез предоставяне на възможности за пряко участие в проектните дейности. През 2017 г. приключи

реализацията на проект "Багрене от природата - традиции и наука", който се послужи за база, върху която стъпи изпълнението на проект "Вариации в синьо". Вторият проект е конкретизиран върху употребата на растително индиго в текстилното багрене и съчетаването му с ръчното печатане, в резултат на което се получава уникален син текстил. В традиционната ни култура тези техники са приложени при синята престилка - част от традиционния женски костюм в Котленско, известна още като "божигробска", и в още два вида текстил от региона.

ТЕМАТИЧЕН ОБХВАТ

Концептуалният обхват на двата проекта включва изследване на традициите, знанията и опита в областта на природното багрене и текстилното печатане; описване, систематизиране и обобщаване на събраната информация; експериментирание с проучените рецепти и предлагане на някои варианти за съвременна творческа интерпретация.

По свойства и начин на протичане на реакциите растителните багрила се отнесат към групата на естествените директни багрила. Те имат способността да преминават непосредствено от разтвора върху текстилните влакна и да се фиксират върху тях [1]. Характерна тяхна особеност е богатата гама цветове и оттенъци, които се получават. Директните багрила са разтворими във вода и багрят влакна от растителен и животински произход. Добавянето на електролити (готварска сол) в багрилния разтвор спомага за доброто извличане на багрилото, а слабо алкалните соли (натриев карбонат, натриев бикарбонат, сапун) забавят процеса на асимилиране на багрилните молекули от влакната, следователно и процеса на багрене, но гарантират по-равномерен цвят. Главен недостатък на директните багрила е тяхната ниска устойчивост на мокра обработка и на светлини въздействия.

Българските традиционни тъкани се характеризират с голямо разнообразие на цветови нюанси, което предполага задълбочено познаване на местните растения като източник на багрила, начините на извличане и употребата им. Оцветяващите пигменти се съдържат в корените, корите, листата, цветовете и плодовете на растенията. Върху получения цвят влияние оказват предварителната подготовка

на текстилния материал, качеството на извлечения пигмент, параметрите на багрилната баня и добавянето на допълнителни вещества, наречени стипцовки [2]. Стипцоването на текстилните материали е процес, при който те се напояват с разтвор на вещества, изпълняващи ролята на закрепители, които помагат на багрилото да се захване трайно за влакното. За тази цел се използват обикновена стипца ($\text{CaI}(\text{SO}_4)_2$), син камък (CuSO_4), зелен камък (FeSO_4) и др.

Някои от растенията, които са познати като багрилни, са разпространени във всички региони на страната и са широко използвани. Така например за получаване на жълт цвят често се използва млечка (*Euphorbia cyparissias*), люспи от кромид лук (*Allium cepa*), лайка (*Matricaria chamomilla*). Червеният цвят се получава главно от корени на брош (*Rubia tinctorum*), който в Чипровско е наричан броч. За зелени и кафяви нюанси се използват листа и плодове на орех (*Juglans regia*) [2]. В някои случаи багрилните растения се култивират и така освен, че покриват местните нужди, те се предлагат и извън региона. Такова растение в сливенско е жълтата боя (*Rhamnus tinctoria*). Събирането на растения за боядисване на вълната в този регион дори прераства в занятие, а хората, които се занимават с това се наричат топракчий [6]. В района на Белоградчик и Монтана се отглежда дървото руй, юревина, от кората на което се получава оранжевия цвят за чипровските килими. За този район е характерно т.нар. жозефиново розово, а в близост до Чипровския манастир е разпространено растението брекине, от което се получава светло лилав цвят [7].

Индигото (*Indigofera*) е вносно растително багрило, неразтворимо във вода и се отнася към групата на купните багрила. В миналото то се е наричало "синило" и е единственото, което се е използвало за получаване на наситен син цвят. Процесът на разтваряне е продължителен и бавен и това е ставало във вода, в която е изпрана вълната, наричана "серява" вода [3].

Купните багрила се редуцират в топла алкална баня до лейкоформа (кюп). Използват се за боядисване и печатане на целулозни текстилни влакна и естествена коприна. Получените цветове се отличават с висока устойчивост на мокра обработка и на светлина.

За оптимално протичане на багрилния

процес важно значение има качеството на водата, която представлява средата в която се осъществява боядисването. Тя трябва да е мека (pH7), да не съдържа големи количества разтворени соли, особено на тежки метали. В миналото за тази цел се е използвала речна или дъждовна вода.

Подготовката на багрилната баня при директните и купните багрила е различна.

В случаите, когато багрилният пигмент се извлича от растения, първо трябва да се получи концентриран екстракт чрез накисване и изваряване на растителния материал в съотношение 3:1 (300 мл вода, 100 г. растителен материал)[2]. Готовият багрилен екстракт се разтваря в допълнително количество вода за подготовка на багрилната баня.

Фигура 1 Мостри на текстилни влакна и прежди, боядисани с растителни багрила, проект "Багрене от природата - традиции и наука"

При купното багрене подготовката на багрилния разтвор става чрез превръщането на водонеразтворимия пигмент в разтворима лейкоформа, чрез добавяне на допълнителни вещества. Разтварянето на багрилото чрез редукция в топла алкална среда представлява приготвянето на купа. В миналото за тази цел са се използвали специални керамични съдове - купове. Окончателният цвят се получава след окисляване на напоеното влакно от кислорода на въздуха.

Украсяването на тъкани чрез отпечатване на фигури е познато от древността[1]. Това може да стане по различни начини, два от които са директен печат и печат с резерва.

При директния печат десенът се получава чрез щампиране на цветно изображение с помощта на релефна плочка. В традиционната българска текстилна практика се използват шампи, изработени от дърво с ръчно изрязани орнаменти. През втората половина на XX век

тази дейност прераства в занаят, наречен "басмаджийство", който успешно се развива в подбалканските градове, Пловдив и Самоков [4].

Фигура 2 Дървен печат, Национален музей на текстилната индустрия, Основен фонд

Друг древен начин за десениране е употребата на резервиращо вещество, което предпазва определени участъци от тъканта от проникване на багрилото при боядисване. Така след боядисване на тъканта тези участъци остават необагени. За резерва често се използва пчелен восък.

Двете традиционни текстилни практики - текстилно печатане с резерва и боядисване с индиго намират своята проекция в синята котленска престилка, популярна като "божигробска" или "хаджийска" и в още два типа памучен текстил - забрадки и завески (було) за огнище. Подобен текстил навлиза в Котел, по-късно и в

околните села, в резултат на променените икономически и социални условия и разширения културен и духовен обмен между балканското градче и външния свят. В началото на XX век в региона започва да се използва новата "цариградска" женска носия като празнично облекло на жените от заможните семейства.

Престилката, забрадката и завесата за огнище имат предпазни, защитни функции и като такива по тях се изобразяват множество символи, натоварени с определена семантика, групирани в установен порядък и с точно определен брой знаци[5].

Фигура 3 Божигробска престилка, Национален музей на текстилната индустрия, Основен фонд

Боядисването с растителни багрила и директното текстилно печатане е представено във фондовете и постоянната експозиция на Националния музей на текстилната индустрия, но не достатъчно изчерпателно. По отношение

на печатането с резерва няма неоспорими данни как точно се е правело у нас. Влизайки във фокуса на проектните дейности, изследването на тези текстилни практики поставя началото на по-задълбочения им анализ и дава

възможност те да се възродят като се адаптират към вкуса на съвременния човек.

ЦЕЛЕВИ ГРУПИ И УЧАСТНИЦИ

Като се обръщаме към една не много популярна част от нашето нематериално културно наследство с намерение тя да бъде проучена и съживена, една от целите пред нас е приобщаване на младите хора към това богатство чрез пряко включване в изследователския и творческия процес. И в двата проекта различни по възраст и нагласи участници обединяват усилията си, утвърдени специалисти и млади творци предлагат своите гледни точки и идеи за съвременно интерпретиране на традиционната ни култура. Преки участници в проектните дейности са ученически групи с интереси в области, близки до изследваните и възрастни

хора, познавачи на традициите и приложните практики. Експертите дефинират базата и отправните точки, от които стартира проучвателната работа и служат за коректив в дейностите, свързани с научните формулировки и изводи. Важен източник на информация са живите носители на традиционни знания и учения, доколкото все още съществуват. Подбраните екипи осигуряват добра представителност и осигуряват различни гледни точки, широчина на обхвата и изчерпателност на темата. В този процес на съживяване и представяне на наследството музеят приема ролята на медиатор.

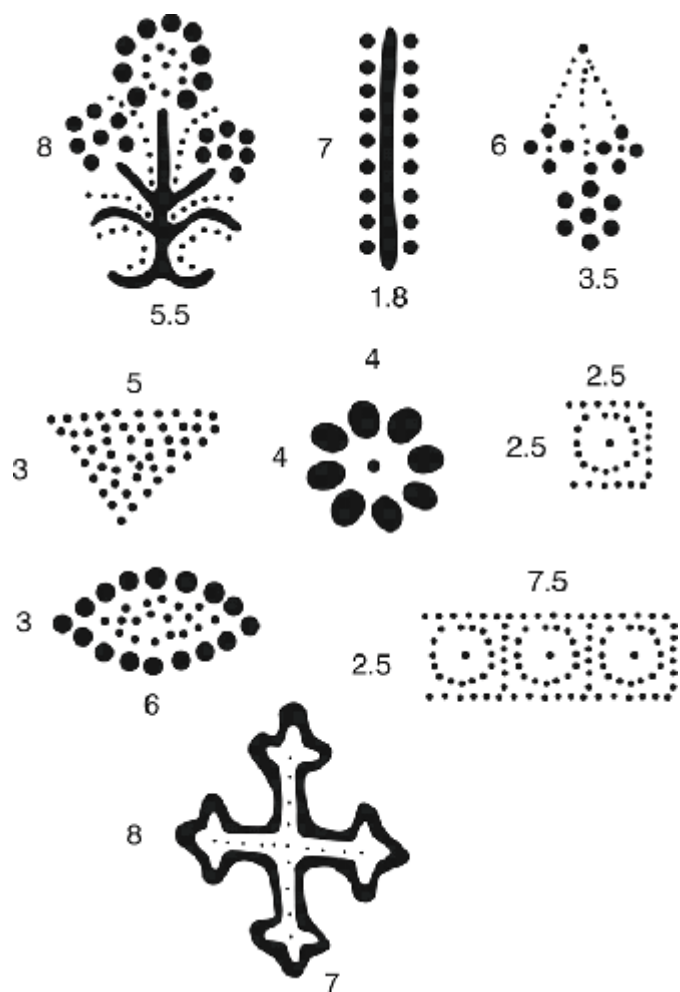
Основните участници в проект "Багрене от природата - традиции и наука" са ученици от средния и горния курс на обучение с интереси в областта на екологията, историята и текстилните технологии.

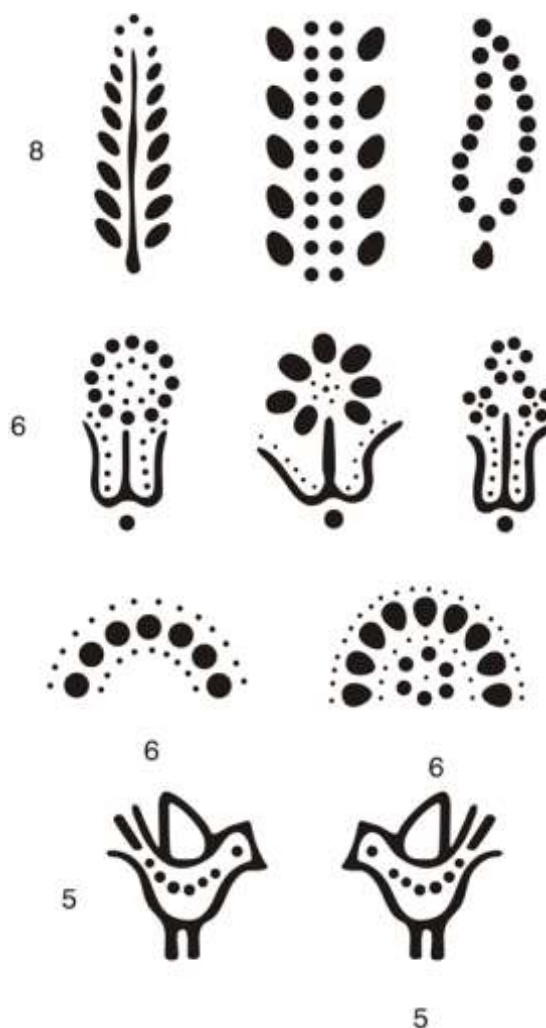
Фигура 4 Участниците в проект "Багрене от природата - традиции и наука" заедно със специалисти от Природен парк "Сините камъни" в експедиция за проучване на багрелните растения в региона

Преки участници в проект "Вариации в синьо" са ученици от Национална художествена гимназия "Димитър Добровиц" в Сливен и възрастни хора - приложници и читалищни активисти. Целта е темата да бъде пречупена през погледа на младите творци с модерно мислене, от една страна, и през призмата на познавачите на традиционни практики, от друга. Обединява ги уважението към художествените

постижения на народния творец, творческото отношение към традициите в текстила и афинитет към ръчната работа и приложните практики. В този случай има няколко пласта на изследване, което пък дава още по-големи възможности за вариативност - технологично ниво, исторически аспекти на битуване, ритуално значение и символика и др.

Фигура 5, Орнаменти от традиционен текстил, печат с резерва

Фигура 6 Орнаменти от традиционен текстил, печат с резерва

ПРОЕКТНИ ДЕЙНОСТИ И ПРОДУКЦИОННИ РЕЗУЛТАТИ

Дейностите и по двата проекта са свързани с издирване на съществуваща информация за текстилните практики и тяхното битуване, реконструкция и интерпретация на приложните техники. От друга страна част от тях са насочени към приобщаване на широка аудитория към ценностите на нематериалното ни наследство и постигане на широка публичност на резултатите.

Първата стъпка е изследване на източниците - етнографски трудове, научни статии и публикации, извършване на консултации с музейни специалисти, съпоставки с колекции и

експозиции. Важно място заема проучването на живи източници и работата на терен, провеждането на експедиции, попълване на анкети и др.

Събраната информация се обработва, систематизира и обобщава, в резултат на което се правят теоретични изводи за спецификата, технологията, битуването и разпространението на изследваното наследство. Това служи за база, върху която ще стъпят практическите дейности - уточняване на рецепти, провеждане на експерименти и тестове.

Дейностите по визуализиране са свързани със създаване на разнообразни достъпни форми за онагледяване - печатни материали, видеозаписи, уъркшопи и изложби.

Фигура 7 Уъркшоп "Вапцарска работилница"

По проект "Багрене от природата - традиции и наука" се проведеха две експедиции за проучване на растенията, които могат да служат за багрене на текстил, в градска и извънградска среда, тяхното разпространение в региона и възможностите за употреба през два сезона - пролетен и есенен.

Българите са имали задълбочени познания за местната флора, добре са познавали лечебните, кулинарните и багрилните свойства на растенията и умело са ги използвали в своя бит.

Едно такова растение е смрадликата (*Cotinus coggygria*), която в региона на Сливен е известна още като тетра. Това е храстовидно растение с дълбока коренова система. Листата

са яйцевидни или имат елипсовидна форма и силен характерен аромат. Понякога достига височина до 6 м. Цветовете са събрани в съцветия, на цвят са светло зеленикави, а след прецъфтяването се оцветяват в розово, жълто-розово и розово-лилаво. Расте по сухите скалисти склонове и в близост до Сливен заема цели поляни. В народната медицина смрадликата се използва като антисептично и противовъзпалително средство. Отвара от листа на смрадлика с добавка на стипца ($\text{Ca}(\text{SO}_4)_2$) боядисват вълната в жълто до оранжево, в зависимост от количеството на стипцата. Клонките, заедно с листата, с добавка на зелен камък (FeSO_4) оцветяват вълната в черно [2].

Фигура 8 Смрадлика (*Cotinus coggygria*)

Традиционното природно багрене е свързано с много познания и за методите на извличане на пигментите, за протичането на процесите на боядисване, за фиксиращите вещества и добавки. Освен вече споменатите като такива се използват още кал от точилата на ковачите, сгурия от ковашките работилници, крушова или зелева чорба, трици и др.[6]. Често вида на допълнителните добавки, промяната в количе-

ството, температурата на багрения разтвор или продължителността на багренето дават различни нюанси и цветове.

Проучването на разпространението и битуването на "синия текстил" в региона на Котел е свързано с изследване на неговото първоначално появяване, на технологията на създаване, на предназначението, символиката и възможностите за възстановяване.

Фигура 9 Було за огнище, Национален музей на текстилната индустрия, Основен фонд

Експозиционното представяне като форма за визуализация на наследството дава възможност за достигане до разнообразна аудитория за продължителен период от време. Във връзка с темата за природното багрение в една от залите на музея беше експонирана изложба "Багрение от природата - традиции и наука", която беше

отворена за посещение и след приключване на проекта. По-късно изложбата гостува в посетителския информационен център на ДПП "Сините камъни" - партньор по проекта. С изложба "Вариации в синьо" приключват дейностите по едноименния проект.

Фигура 10 Изложба "Багрение от природата - традиции и наука", в лявата част на витрината - мостри, боядисани с корени от брош

Един от крайните материални продукти по проект "Багрене от природата - традиции и наука" е отпечатаният каталог "Растителни природни багрила", който представя по достъпен и нагледен начин обобщена и систематизирана информацията за някои растения-багрила. Албумът е готов наръчник за ползване при работа в различни ателиета, образователни модули и

лаборатории, дори и в домашни условия. В него са показани основните правила и базови принципи при работа с растителни багрила, дават се конкретни практически насоки и напътствия. Съдържа описанието на 70 различни растения, тяхното цветно изображение и повече от 100 рецепти за боядисване.

Фигура 11 Каталог
"Растителни природни багрила"

Следвайки една от целите, според която изследваните теми трябва да достигнат до максимално широка аудитория, голяма част от дейностите по проектите се превръщат в публични събития. Като се използват всички комуникационни канали на партньорите, на медиите и социалните мрежи се постига голям периметър на въздействие. Публичният интерес до голяма степен се провокира от оскъдната информация по темите, от емпиричността и от възможността за получаване на реални резултати по време на събитията. Публиката често е не само наблюдател, но и активен участник в събитието. Типичен пример за това са уъркшопите.

За провеждането на уъркшопите е избрано подходящо културно пространство - терито-

рията на крепост "Туида", което не само напълно отговаря на функционалните критерии на проектите, но внася и допълнително историческа характеристика. Практическите и творческите занимания се съчетават със средновековни игри и демонстрации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основна цел при реализацията и на двата проекта "Багрене от природата - традиции и наука" и "Вариации в синьо" е съхраняване на знанията за част от нематериалното ни културно наследство чрез проучване и реконструкция, чрез изграждане на мостове за подобрен достъп и откриване на допирни точки със съвремението. И двата проекта са насочени към съживяване на традиционни текстилни практи-

ки максимално близо до автентичния им образ. Темите се разглеждат в контекста на регионалната местна култура и при активното участие на младите хора. Основавайки се на познанията за старите текстилни техники, се представят идеи, приложими и днес при десенирането и в художествения текстил, както и в различни образователни, културни и туристически активности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Т. Stefanov, Tehnologiya na tekstila, 1973, 164-165, 214-215, 266
- [2] Т. Dimitrova, Е. Pavlova, Rastitelni prirodni bagrila, 2017, 8, 10, 72
- [3] М. Veleva, V. Venediktova, Takani i takachni tehniki ot Yugoiztochna i Severozapadna Bulgaria, 1967, 19
- [4] Nauchen arhiv na MTI, sign.03-4/1, inv.№51
- [5] V. Kaleva, Hadzhiyskata prestilka kato chast ot Kotlenskata tsarigradska zhenska nosiya, 2018
- [6] М. Veleva, I Karadimov, Palitrata na bogovete, 10, 19
- [7] А. Borin, Traditsionno boyadisvane s estestveni bagrilni veshtestva, 2016